

HEMIJSKI FAKTOR U VIJETNAMSKOM RATU

Rat u J. Vijetnamu pruža mogućnost za izučavanje raznih aspekata lokalnog rata u savremenim uslovima. Između ostalog, to se odnosi i na ulogu hemijskog faktora u jednom takvom ratu, jer se u J. Vijetnamu, kao što je poznato, godinama već intenzivno upotrebljavaju i hemijska borbena sredstva. Ova tema utoliko je aktuelnija što se u njenom izučavanju, bar u poređenju sa drugim aspektima rata, u J. Vijetnamu, ozbiljno zaostaje ne samo kod nas već i u svetu uopšte. Razlozi za to svakako nisu u nedovoljnom interesu za to pitanje, već pre svega u vrlo sporom priticanju podataka o razmerama, sredstvima i metodama hemijskih dejstava američkih snaga u J. Vijetnamu, u nedovoljnoj pouzdanosti i kompletnosti, pa i u kontradiktornom ili politički sračunatom lansiranju pojedinih informacija. Danas je ta situacija donekle drukčija, pored ostalog, blagodareći i tome što uz relativno veliki broj agencijskih vesti postoje zvanične publikacije napadnute strane¹, materijali sa nekih međunarodnih skupova², a u zadnje vreme i prvi radovi vojnih stručnjaka u nekim inostranim armijama.

DIMENZIJE HEMIJSKOG RATA U J. VIJETNAMU

Jedno od najspornijih pitanja u ocenama hemijskog rata u J. Vijetnamu predstavljaju njegove stvarne dimenzije. Razilaženja su tu veoma velika i kreću se od ocena da je u J. Vijetnamu vođen (i da se još uvek vodi) „tipičan hemijski rat” do tvrdnji koje hemijskim dejstvima u toj zemlji osporavaju čak i dimenzije širokog eksperimentisanja u uslovima kakve nudi jedno ratno poprište³.

Sa teorijske tačke gledišta ovo pitanje nije beznačajno jer od ocena te vrste u mnogome zavise i ocene o realnim poukama

¹ „Crna knjiga“ *Fronta nacionalnog oslobođenja J. Vijetnama* izdanje 1966. godine.

² Simpozijum o hemijskom oružju, održan avgusta 1968. g. u Švedskoj.

³ Razilaženja o kojima je ovde reč, a sa kojima operišemo i u daljem tekstu, prisutna su u komentarima mnogih inostranih izveštača iz J. Vijetnama. Ona su rezultat njihove političke pozicije, a dolaze do izražaja, pre svega, na pitanju osude ili opravdanja hemijskog rata uopšte pa i u J. Vijetnamu.

koje se mogu izvući iz rata u J. Vijetnamu, kao iskustvo od šireg praktičnog značaja.

Predstavnici prvog gledišta, koji zastupaju tezu da se u J. Vijetnamu vodi „tipičan” ili čak „totalni” hemijski rat, ne polaze toliko od fizičkih dimenzija i kvantitativnih pokazatelja o razmerama hemijskih dejstava Amerikanaca i njihovih saveznika, već pre svega od faktičkih posledica. A one su veoma ozbiljne i — pri svesnom zanemarivanju činjenice o totalnoj nezaštićenosti stanovništva Južnog Vijetnama i nedovoljnoj zaštićenosti snaga FNO — upućuju uglavnom na takav zaključak. Primera radi navešćemo da je u 1961. godini, ukupan broj zatrovanih ljudi iznosio svega oko 180, 1963. god. taj broj se popeo na oko 9.000, da bi u 1965. godini dostigao preko 146.000.⁴ Slično tome, hemijskim sredstvima za uništavanje bilja uništeno je 1961. god. oko 560 hektara, 1963. god. ta cifra popela se na oko 320.000 ha, da bi u 1965. godini dostigla 700.000 ha. U 1961. god. bojni otrovi su upotrebljeni svega u 6 provincija, i to u vrlo malim razmerama, 1963. god. taj broj se popeo na 16, a u 1965. god. čak na 26 provincija.

Iako se navedeni podaci moraju primiti sa izvesnom rezervom, oni zaista govore o teškim posledicama hemijskih dejstava u J. Vijetnamu, a isto tako o konstantnoj eskalaciji hemijskog faktora (po obimu, masovnosti i posledicama), što je pripadnike gledišta da se tamo vodi „tipičan hemijski rat”, još više učvršćivalo u njihovim ocenama.

Oponenti ovih ocena, naprotiv, imaju sasvim drugu argumentaciju. Oni svoje zaključke zasnivaju pre svega na vrstama primenjenih hemijskih sredstava, odnosno na tvrdnji da se američke snage nisu služile „bojnim otrovima za uništavanje”, već pretežno „bezazlenim sredstvima” bezopasnim po ljudski život. Iako operišu sa približno istim brojem zatrovanih ljudi, pripadnici ovog gledišta navode da je broj mrtvih prema broju zatrovanih bio tako mali, da se to ne može porediti sa odnosima u I svetskom ratu ili talijansko-etioopskom ratu koji se smatraju „priznatim” hemijskim ratovima. Kao potvrdu za takvu ocenu oni obično navode primer iz 1964. godine, kada je od 11.000 ukupno zatrovanih ljudi navodno umrlo samo 120, ili nešto više od 1%. Prema njima, sličan ili čak nešto povoljniji odnos zadržao se i u periodu najintenzivnijih hemijskih dejstava 1965—1966. godine, ali takve tvrdnje obično ničim ne argumentuju; naprotiv, u svetlu zvaničnih podataka iz „Crne knjige” FNO, one izgledaju sasvim lažno.

Što se tiče obima hemijskih dejstava u J. Vijetnamu, zastupnici ovog gledišta — ne osporavajući njihovu stalnu eskalaciju — tvrde da Amerikanci i u periodu najjačeg angažovanja nisu upotrebili ni 10% raspoloživog potencijala (mислеći pritom uglavnom na lansirna sredstva — avijaciju, helikoptere, artiljeriju). Na toj činjenici oni grade i ocenu da hemijska dejstva u J. Vijetnamu nisu ni

⁴ Približan broj ili procenat mrtvih nije poznat. Publikovani podaci o tome krajnje su nesigurni i toliko različiti da se ne mogu uzimati kao verodostojni.

u kom pogledu prešla okvire ratnog poligona. Ekstremisti idu čak dotle da sužavaju i te okvire, pri čemu obično navode da Amerikanci nisu eksperimentisali sa glavnim bojnim otrovima iz svog savremenog hemijskog potencijala.

Razlike u gledanjima očigledno nisu male. Primetno je takođe da su one jako dozirane i nevojnim motivima. Stoga nije ni čudno što su podaci o stvarnim dimenzijama hemijskog rata u J. Vijetnamu često podložni prekrojavanju, saobrazno političkim potrebama onih koji ih lansiraju. U tome su, prirodno, znatno aktivniji istomišljenici Američkog komandovanja u J. Vijetnamu koji, uz to, veoma insistiraju i na „naivnosti” i „humanom” etiketiranju otrova koji se tamo koriste. Daleko mnogobrojnijim pobornicima osude hemijskog rata u J. Vijetnamu takav odnos prema prikazivanju stvarnosti gotovo i nije potreban. Nalazeći se na pozicijama humanosti i moralne osude hemijskog rata uopšte, snaga njihovih argumenata i bez toga je neuporedivo veća, čistija i ubedljivija, pogotovu što je takav rat preduzet protiv jednog nezaštićenog i inače napaćenog naroda. Zato mislimo da u izboru naslona na ovu ili onu argumentaciju — kod razmatranja ovog pitanja — ne može biti dileme. Pa ipak, za realno vojničko dimenzioniranje hemijskog faktora u J. Vijetnamu to nije dovoljno, pogotovu ako se iz razmatranja jedne takve teme žele izvući neke pouke i iskustva. Stoga ćemo u daljem izlaganju ukazati na neke momente koji, po našem mišljenju, mogu doprineti potpunijoj orijentaciji u sagledavanju uloge i razmera hemijskog faktora u J. Vijetnamu.

Kao prvo, treba istaći da Amerikanci i njihovi saveznici u J. Vijetnamu (prema svim raspoloživim podacima) stvarno nisu upotreбили svoje glavno hemijsko oružje — nervne i Vx Bot. Isto tako, nema pouzdanih informacija da je upotrebljen bilo koji tipični predstavnik klasičnih Bot (sem nekih nadražljivaca), kao što su iperit iz grupe plikavaca, hlorcijan iz grupe krvnih Bot i tsl. Iz ovoga se može zaključiti da hemijsko angažovanje Amerikanaca u vijetnamskom ratu nije bilo totalno, već ograničeno i po cilju i po asortimanu upotrebljenih sredstava. Ovaj zaključak je značajan ne samo za približavanje realnim okvirima hemijskog rata u J. Vijetnamu, već i za ocenu tzv. hemijske strategije odnosno osnovnih ciljeva koje su Amerikanci želeli postići upotrebom hemijskog oružja. Da su upotreabili glavna sredstva iz svog savremenog hemijskog arsenala, sigurno bi posledice po snage FNO i vijetnamski narod, a možda i tok samoga rata, poprimitile drugojačiji karakter.

Druga, ne manje značajna konstatacija odnosi se na vrste upotrebljenih hemijskih sredstava u J. Vijetnamu. Tu takođe postoje izvesne ocene koje mogu navesti na nepotpune, pa i na pogrešne zaključke. Poznato je, naime, da su Amerikanci u J. Vijetnamu upotrebljavali pretežno modificirane varijante nekih nadražljivaca (uz već spomenute klasične), zatim potpuno nove — psihohemijske Bot, a prema nekim izvorima — i toksin botulinusa.⁵ Od biljnih Bot (za ogoljevanje šuma i uništavanje letine u provincijama pod kon-

⁵ „Crna knjiga” FNO, prvo poglavlje.

trolom oslobodilačkih snaga) masovno su upotrebljavali niz defolijanata i herbicida. Svi ti otvori sa izuzetkom toksina botulinusa, stvarno spadaju u grupu onih koji nisu namenjeni za uništavanje, već pretežno za privremeno onesposobljavanje žive sile protivnika. To, međutim, nikako ne znači da su se Amerikanci u J. Vijetnamu ponašali humano i da su u pravu pobornici navedenog drugog gledišta, kada tvrde da su protiv snaga FNO korišćena samo „humana hemijska sredstva”, „humanija nego što je, na primer, napalm” i tsl. Takav zaključak je neodrživ iz prostog razloga što je u J. Vijetnamu izgleda dosta široko korišćen toksin botulinusa koji, kao što je poznato, spada u red najtoksičnijih BOt uopšte. Ne bi bilo ispravno ako bismo po osnovu tog drugog gledišta prihvatili i stav da su se Amerikanci orijentisali na sporedna, drugorazredna hemijska sredstva, budući da spoje glavno hemijsko oružje (kao što je već rečeno) stvarno nisu upotrebili. Takav stav je neodrživ zato što su se neki od upotrebljenih BOt (npr. „B—Z”, „C—S” i toksin botulinusa) baš na osnovu provere u J. Vijetnamu, našli na listi formacijskih BOt u armiji SAD.⁶ Sem toga, BOt koji nisu namenjeni za uništavanje, već samo za privremeno onesposobljavanje žive sile protivnika, imaju visoko taktičko opravdanje (kao i različite vrste municije uopšte) i ne mogu se tretirati drugorazrednim sredstvima.

Očigledno je, dakle, da se navedenim i sličnim objašnjenjima ne može dobiti pravi odgovor na pitanje — zašto su se Amerikanci, kada su već doneli odluku o upotrebi hemijskog oružja, opredelili za ograničeni asortiman (čak i za ograničene količine, u odnosu na raspoloživi lansirni potencijal) i zašto su odabrali baš navedene, a ne i neke druge opasnije BOt. Ako za momenat zanemarimo svetsko javno mnjenje kao faktor o kojem se moralo voditi računa kod donošenja takve odluke, a uzmemo u obzir da su odabrani BOt — u vreme donošenja odluke — bili još u razvoju, sa nizom nepoznanica u odnosu na njihovu borbenu primenu, taktičku efikasnost, retroaktivne osobine i tsl., jasno je da je pri donošenju te odluke bila prisutna i želja — *da se sve to praktično proveri, u uslovima kakve je nudio vijetnamski ratni poligon*. Takve provere zahtevaju mnogo veće količine hemijskih sredstava nego mirnodopski poligonski eksperimenti bilo kojih razmera, ali još ne tolike kolike bi bile nužne, odnosno kolike bi se mogle angažovati u situacijama kada se ratne operacije zasnivaju prvenstveno, ili bar dobrim delom, na efektima jednog oružja za masovno uništavanje kakvo je hemijsko oružje. Većina stručnjaka koji su pratili hemijska zbivanja u J. Vijetnamu, slaže se u tome da su Amerikanci hemijska dejstva mnogo više uklapali u tekuće planove i taktička dejstva, nego što su sama dejstva i operacije čišćenja zasnivali na njima. U tipičnom hemijskom ratu, uz maksimalno angažovanje raspoloživog hemijskog i lansirnog potencijala, ti odnosi verovatno bi se pojavili i u obrnutoj srazmeri.

⁶ Sve BOt Amerikanci su svrstali u dve liste: formacijsku — na redovnom snabdevanju, i dodatnu — za upotpunjavanje formacijske liste ako dođe do zastoja u snabdevanju.

Iz ovakve opšte konstatacije mogli bi se donekle izuzeti jedino defolijanti i herbicidi koji su primenjivani relativno nezavisno od tekućih dejstava, u okviru šireg plana poboljšavanja uslova za izviđanje i dejstvo iz vazduha u jako pošumljenim rejonima, odnosno za likvidaciju letine u rejonima pod kontrolom snaga FNO. Slično stoje stvari i sa toksinom botulinusa.

Sticajem okolnosti, bojni otrovi za čiju su proveru Amerikanci bili zainteresovani odlično su se uklapali u specifične taktičke potrebe njihovih snaga, u uslovima borbe kakvu im je nametnuo vijetnamski narod. Tako su se, na primer, psihohemijski BOt i nadražljivci „poboljšanih osobina“ pokazali veoma dobrim sredstvom za isterivanje protivnika iz podzemnih skloništa i lavirinata (ili iz nepristupačnih delova džungle) u „operacijama čišćenja terena“, jer je poznato da Amerikanci i njihovi saveznici prosto nisu znali kako da doskoče fantastičnoj veštini skrivanja boraca FNO, pa i stanovništva, na teritorijama koje su formalno držali u svojim rukama, a na kojima nikad nisu uspeali obezbediti kontrolu. Slično tome, upotrebom toksina botulinusa sistematski je stvorena psihoza opšteg straha od korišćenja mesnih izvora ishrane i vode, jer se njihova kontaminiranost nije mogla nikako ustanoviti pre pojave prvih simptoma trovanja. Pošto su Amerikanci ovaj otrov primenjivali pretežno diverzionim metodama i u malim količinama, ali zato po koncentrisanim ciljevima (zarobljenički logori, zbegovi i sl.), ta je psihoza nesigurnosti, pored vremenskog kontinuiteta, morala imati i značajne prostorne dimenzije. Za defolijante smo već rekli da su predstavljali praktično jedinu mogućnu alternativu da se jako pošumljeni regioni ogole i tako olakšaju dejstva iz vazduha, posebno vazdušno izviđanje protivnika. Klasičnim metodama (sečom sigurnosnih pojava, izazivanjem šumskih požara i sl.) takvi ciljevi nisu se mogli realizovati. Slično stoje stvari i sa primenom hemijskih sredstava za uništavanje useva, koja su trebala da bar donekle nadomeste nemoć da se klasičnim metodama spreči vijetnamski narod u prikupljanju letine na teritorijama pod kontrolom snaga FNO.

HEMIJSKA STRATEGIJA I CILJEVI AMERIČKIH SNAGA

Takva orijentacija i dimenzije hemijskih sredstava američkih snaga u J. Vijetnamu bile su u skladu i sa razumnim rizikom koji su SAD — odlučujući se za pretvaranje vijetnamskog ratišta i u ratni hemijski poligon — smele preuzeti pred svetskim javnim mnijenjem. Iz kasnijeg razmatranja videće se da su njihove procene i u tom pogledu bile prilično dobre, bez obzira na to što je odluka o upotrebi hemijskih borbenih sredstava sadržala veoma prljavu zamisao po kojoj je uloga opitnih životinja namenjena ne samo aktivnim borbama FNO, već i velikoj masi nezaštićenog naroda, uz svesno saznanje da napadnuta strana nema gotovo nikakvih mogućnosti da odgovori makar i simboličnim protivdejstvom.

Tu ulogu, prema zvanično publikovanim podacima FNO, zaključno sa 1965. godinom doživelo je preko 166.500 ljudi. Iako se ova

i njoj slične činjenice najčešće koriste u raspravama oko dimenzija hemijskog rata u J. Vijetnamu, ona je — zajedno sa navedenim užim ciljevima kojima su Amerikanci težili sa pojedinim grupama BOT — vrlo čest argument i u raspravama oko tzv. hemijske strategije, odnosno strategijskih ciljeva koje je komanda SAD želela postići upotrebom hemijskog oružja.

Predstavnici teorije o „tipičnom hemijskom ratu” u J. Vijetnamu skloni su izvesnom predimenzioniranju ovog pitanja. Osnovno obeležje njihovog tumačenja hemijske strategije američke komande u J. Vijetnamu čini teza da je prelazak na upotrebu hemijskog oružja bio uslovljen nemoći Amerikanaca da realizuju ciljeve rata klasičnim borbenim sredstvima. Drugim rečima, po njima, tu nemoć trebalo je da sanira (što praktično znači i da dovede do realizacije ciljeva rata) hemijsko oružje u kombinaciji sa klasičnim borbenim sredstvima. Mada takvo gledište ne mora podrazumevati tumačenje da je hemijskom oružju namenjena glavna uloga, u raspravama su ponekad prisutna i takva mišljenja.

Takva teza o hemijskoj strategiji SAD najčešće se obrazlaže sledećim argumentima:

a) U raspravama koje su prethodile definitivnoj odluci američke komande o upotrebi hemijskog oružja Pentagon je formirao dve radne grupe eksperata. Jedna je istupila sa predlogom o ograničenom nuklearnom, a totalnom hemijskom ratu, uz upotrebu ne samo stvarno primenjenih, već i pomenutih glavnih BOT u hemijskom naružanju armije SAD, a druga sa nešto umerenijim predlogom — da se ide samo na upotrebu onih BOT za čije je praktično ispitivanje inače postojao interes, a koji su, po mišljenju te grupe, nadoknađivali upravo glavne slabosti već angažovanog arsenala klasičnog naružanja. Iako je definitivno pobedilo ovo drugo mišljenje, ne treba gubiti iz vida da ono nije prihvaćeno zbog bojazni od svetskog javnog mnjenja ili iz humanih razloga, već pre svega zato što je baziralo na shvatanju da će protiv nezaštićenih Vijetnamaca i to biti sasvim dovoljno.

b) Hemijsko oružje upotrebjeno je u početku stvarno tako kao da se radilo isključivo o eksperimentisanju. Međutim, iz dana u dan njegova upotreba rasla je i po obimu i po količinama, da bi u 1955. i 1956. god. dostigla veoma široke razmere ne samo u taktičkim dejstvima, već i u okviru širih — operativnih planova. Izrazita usklađenost hemijskih dejstava sa operativnotaktičkim bitna je karakteristika celokupne metodologije hemijskog rata u J. Vijetnamu. Prema tome, ako su Amerikanci pri otpočinjanju hemijskih dejstava i postupali nešto drugojačije, to je bila samo varka, maska za njihove stvarne ciljeve, sračunata postepeno na privikavanje i omeškavanje svetskog javnog mnjenja. To je, po mišljenju predstavnika ovog gledišta, potvrdio tok rata, a još više cena koju je platio vijetnamski narod.

Neosporno je da ovakve ocene sadrže dosta tačnih i prihvatljivih elemenata. Ovo tim više što je američka komanda u pojedinim fazama rata, povučena uslovima borbe koje su joj nametnule snage FNO i zahtevima pojedinih situacija, sve češće dozvoljavala

izlaženje iz prvobitno postavljenih okvira hemijskih dejstava i što su ova, umesto provera, sve više počela učestvovati u rešavanju operativno-taktičkih situacija. Ipak, veliku slabost ovih ocena predstavlja to što se ne upuštaju u odgovor na pitanje — zašto Amerikanci nisu proširili prvobitno usvojeni asortiman i količine hemijskog oružja i na nervne i Vx BOf, ili možda samo na plikavce, zaгуšljivce i krvne BOf, kada im je već postalo jasno da prvobitnom hemijskom strategijom ne mogu postići ciljeve sa kojima su računali, kada je bilo očigledno da je svetsko javno mnjenje reagovalo samo burom protesta (bez ijedne najave eventualne odmazde ili sankcija neke druge vrste) i kada se zna da su pomenutim BOf raspolagali u ogromnim količinama. Narednu slabost ovih ocena predstavlja to što se usklađivanje hemijskih sa operativno taktičkim dejstvima ne može pripisivati samo njihovoj širini i ozbiljnosti u okviru prihvaćene koncepcije, već i činjenici što su Amerikanci imali i te kakav interes da u sklopu preduzetih hemijskih napada svestrano provere i operativno-taktičke principe njihove upotrebe. To je, po našem mišljenju, u okviru usvojene liste hemijskih sredstava, bilo značajnije od provere njihovih toksičnih osobina, u užem smislu te reči, koje im uostalom i nisu bile nepoznate.

Predstavnici gledišta da su Amerikanci u J. Vijetnamu ostali strogo u granicama eksperimentisanja, sa relativno bezazlenim hemijskim sredstvima, smatraju da se o nekoj posebnoj hemijskoj strategiji SAD u tom ratu ne može ni govoriti (sem ako se pod taj pojam ne podvedu bliži ciljevi samog eksperimentisanja). O neodrživosti tog gledišta ne vredi posebno govoriti, jer ono očigledno ne vodi računa ni o elementarnim pitanjima tako krupnih odluka kao što je upotreba zabranjenog oružja, pa makar samo i u svrhe eksperimentisanja sa ljudima.

Potpuno objašnjenje hemijske strategije SAD u J. Vijetnamu, čini nam se, ne može se dobiti ni po jednom ni po drugom osnovu (gledištu). U prvom slučaju zbog toga što se uloga hemijskog faktora (u okviru usvojene koncepcije) očigledno precenjuje i što su potpuno ispušteni iz razmatranja faktori van vijetnamskog rata (što je opet svojevrсно previđanje stvarnih dimenzija američke strategije u širim — svetskim razmerama), a u drugom zbog sračunatog zataškavanja osnovnih ciljeva američke strategije.

Nama se čini da su se koreni tih ciljeva (sem u navedenim užim potrebama) nalazili u oblasti legalizovanja hemijskog oružja u okviru savremenog lokalnog rata uopšte, a da je vijetnamsko ratno poprište bilo samo pogodna prilika za to u situaciji kada je lokalni rat inače dobio na značaju, kao moderna varijanta rešavanja konfliktnih svetskih problema, čijom se primenom, u prisustvu nuklearnog faktora, ne mora izazvati opšti rat. Stvarno proklamovani ciljevi hemijskih dejstava u J. Vijetnamu i njihove dimenzije, asortiman ubojnih sredstava, načini primene i tsl. predstavljali su samo dobro sračunat metod da se takva strategijska koncepcija i realizuje.

U tom pravcu nedvosmisleno nas upućuje celokupno ponašanje Amerikanaca u početnoj fazi hemijskih dejstava (koja je trajala gotovo 2 godine), kada su išli veoma oprezno i postupno, nastojeći da

ne naruše proklamovani eksperimentalni karakter tih dejstava — kako bi stišali početnu buru protesta svetskog javnog mnjenja i njegovo reagovanje posle prvih saopštenja FNO. Međutim, do veće eskalacije hemijskog rata u narednoj fazi (1965/1966. god.), čim je postalo jasno da će se reagovanje bliže zainteresovanih sila, pa i sveta, završiti uglavnom protestima. Iako se samo na jednom posleratnom primeru teško može zaključiti koliko su Amerikanci i uspeli u „legalizaciji” hemijskog oružja u lokalnom ratu i da li bi se reagovanje sveta završilo na isti način i na nekom drugom, manje „perifernom” primeru, pouke iz J. Vijetnama, takve kakve jesu, sigurno govore da je u toj zemlji zadat nov ozbiljan udarac postojećoj međunarodnoj zabrani BOT.

U tome se slažu manje-više svi koji se bave proučavanjem ovog pitanja, iako su njihova objašnjenja takvog fenomena u današnje doba veoma različita. Po onima koji su očekivli primenu, ili bar odlučan nagoveštaj odmazde, Amerikanci su ignorisali proteste svetskog javnog mnjenja pre svega zato što je i kod drugih zainteresovanih sila postojao određeni vojni interes da se „hemijski rat u malom” dopusti (naravno uz odgovarajuću političku osudu), kako bi izvukle izvesne koristi (iskustva) i za sebe. Po drugima, opet, takvo ponašanje Amerikanaca bilo je uslovljeno u prvom redu perifernim položajem J. Vijetnama u odnosu na glavna svetska ratišta, a samim tim i nedostatkom spremnosti da se zbog njega rizikuje eventualno proširivanje rata. Najrasprostranjenije, a izgleda i najprihvatljivije objašnjenje ovog pitanja zasniva se, međutim, na činjenici što u odnosu na hemijski rat decenijama već egzistira stanje formalne zabrane koja se — u oblasti razvoja i proizvodnje hemijskog oružja — poodavno već ne poštuje. Za lošim primerom velikih sila, još od talijansko-etiopskog rata naovamo, povele su se i mnoge druge zemlje koje — iako u većini potpisnice Haškog ugovora i Ženevske konvencije — ne žele rizikovati status nemoćnog objekta u eventualnom hemijskom ratu. Postupak Amerikanaca u J. Vijetnamu samo je ohrabrio takve tendencije, jer je nedvosmisleno pokazao da se sa hemijskom opasnošću, na žalost, mora računati i da je, u situaciji kada nisu onemogućeni njeni izvori, veoma teško očekivati uspešno sprečavanje konkretnih konflikata (hemijskih ratova).

Ovakvom razvoju stvari, pa i relativnoj nemoći svetskog javnog mnjenja u odnosu na hemijski rat u J. Vijetnamu, nesumnjivo je doprinelo i prisustvo nuklearnog faktora u savremenom svetu. Amerikanci su — s obzirom na uslove borbe kakva im je nametnuta u J. Vijetnamu i na potpunu bezperspektivnost da taj rat uspešno završe — razmišljali i o upotrebi taktičkih nuklearnih sredstava. Ali se nisu usudili da to i preduzmu. Od dva rizika preuzeli su manji — hemijski, pokazavši istovremeno da se ta dva rizika u savremenom lokalnom ratu ne mogu ni teorijski ni praktično poistovećivati. Hemijski faktor je očigledno verovatniji, rizik njegovog preuzimanja lakši, a strepnje od eventualnog protivdejstva („odmazde”) neuporedivo manje nego u slučaju eventualnog preuzimanja nuklearnog rizika.

Lista bojnih otrova i defolijanata sa kojom su Amerikanci istupili u J. Vijetnamu sigurno zaslužuje posebno razmatranje, kako sa hemijsko-tehnološkog i toksikološkog, tako i sa operativno-taktičkog stanovišta. Stoga ćemo se ovde zadržati samo na nekim opštim zapažanjima — radi lakšeg izvlačenja osnovnih zaključaka.

Već smo napomenuli da su se Amerikanci u J. Vijetnamu orijentisali pretežno na upotrebu BOT u razvoju. To u izvesnoj meri važi i za upotrebjene nadražljivce. Njihov glavni predstavnik bio je tzv. „CS” (ortohlor-benzol-malononitril) koji ima svojstva nadražljivca i zagušljivca. Pokazao se dobar u operacijama čišćenja, a primenjivan je pretežno pomoću mehaničkih generatora aerosola M3 (noseći), M2 (vozeći) i M4 (helikopterski). Jači je 10—15 puta od klasičnog hloracetofenona, odnosno od adamsita. Njegova pojava koriguje na izvestan način shvatanja da su u oblasti nadražljivaca iscrpene mogućnosti hemije, a još više da je njihova primena potpuno preživela. Protiv nezaštićene ili slabo zaštićene žive sile (kao što su partizanske snage, njihove baze, zbegovi naroda, nepokorena naselja u pozadini i sl.) on sigurno može imati značajnu ulogu. Posle isprobavanja u J. Vijetnamu našao se na listi formacijskih BOT u armiji SAD.

Od psihohemijskih BOT najviše je upotrebljavan tzv. „BZ” (model jedinjenje je izgleda psilocibin), zatim jedna njegova varijanta pod nazivom „B7” i mnogo bolje poznata „LSD” (dietilamid lisergične kiseline). To je sasvim nova toksikološka grupa BOT, namenjena za privremeno onesposobljavanje i izbacivanje iz stroja žive sile protivnika. Kod trovanja „BZ” čovek dolazi u stanje psihičke depresije, iznemoglosti i sanjivosti, dok je kod varijante „B7” i LSD više izražen efekat droge (vrtoglavica, haluciniranje). Korišćeni su pretežno pomoću termičkih generatora aerosola, bombi svih vrsta i artiljerijske municije. Sem u operacijama čišćenja (poput „CS”) korišćeni su za „omekšavanje” neprijateljske odbrane u napadnim dejstvima, a izgleda i kod odbijanja napada oslobodilačkih snaga. „BZ” i „B7” našli su se na listi formacijskih BOT u armiji SAD (što znači da su pozitivno ocenjeni), dok za LSD nemamo sigurne podatke. Omogućavaju lako zarobljavanje iznenađenog, slabo zaštićenog ili nezaštićenog protivnika, što govori da se mogu efikasno koristiti i u frontalnim dejstvima. Zahtevaju brzu eksploataciju postignutog efekta, sem kada su upotrebljeni radi izvlačenja sopstvenih snaga, dobitka u vremenu i tsl.

Upotreba toksina botulinusa (klastridijum botulinum) principi-jelno se razlikuje od prethodnih dveju grupa BOT. Prema raspoloživim podacima, Amerikanci su ga koristili pretežno diverzionim metodama — radi zatrovavanja mesnih izvora hrane i vode i stvaranja psihoze opšte nesigurnosti u rejonima pod kontrolom FNO. U „Crnoj knjizi” FNO navode se u prvom redu slučajevi gde su toksini ubacivani direktno u zarobljeničke i druge logore. U svakom slučaju, tu je očigledno u pitanju samostalna taktička kategorija BOT čija se primena može odvijati relativno nezavisno od tekućih borbenih dejstava, za nanošenje gubitaka i izazivanje psihičke nesigurnosti pro-

tivnika i stanovništva na širem prostoru i u okviru dugoročnih planova.

Herbicidi (tipa dihlor-fenoksil sirćetne kiseline) i defolijanti (trihlor-fenil sirćetne kiseline) predstavljaju najmasovnije korišćena hemijska sredstva. Herbicidi su nesumljivo opravdali svoju ulogu u uništavanju useva, jer raspoloživi podaci govore o pravom pustošenju čitavih regiona. Isto se može reći i za defolijante, ali je njihova primena, u nekim drugim uslovima, zavisna pre svega od pošumljenosti zemljišta, odnosno od toga — kakvu to objektivnu smetnju predstavlja za dejstva i izviđanje iz vazduha. U J. Vijetnamu to je bio veliki problem za američke snage, pa su u tu svrhu angažovali posebnu aviogrupu (opremljenu avionima B-57, teškim helikopterima i balonima velike nosivosti), u kojoj je sistematsko uništavanje šuma i useva bio jedini zadatak. I ovo su sredstva čija je upotreba u operativno-taktičkom smislu, relativno nezavisna od tekućih borbenih dejstava. Koncentracije koje su nužne za uništavanje šuma i useva nisu bezopasne za ljude i životinje, pa je to faktor više koji upućuje na dublje izučavanje tih sredstava i zaštitu od njih.

Upotreba toksina i herbicida čest je povod raznih napisa u inostranoj štampi, u kojima se SAD optužuju i za vođenje biološkog rata u J. Vijetnamu. Pri tome se u slučaju toksina (bez obzira na to što su to otrovi) obično polazi od njihovog bakterijskog porekla, a kod herbicida (iako se radi o hemijskim preparatima) — od njihovog biološkog uticaja na rast bilja. O tome je teško zauzeti sasvim određen stav, jer to u velikoj meri zavisi i od toga — gde koja armija svrstava ta jedinjenja. Mnoge od njih (npr. istočnoevropske zemlje) smatraju ih biološkim borbenim sredstvima (što je slučaj i kod nas), dok ih druge svrstavaju u hemijska borbeno sredstva, što je, izgleda, opravdanije. U svakom slučaju činjenica je da Amerikanci nisu upotrebljavali u J. Vijetnamu izazivače zaraznih bolesti, a to je (po našem mišljenju) presudno za ocenu — vode li i biološki ili samo hemijski rat.

U odnosu na načine upotrebe bojnih otrova, pored veoma dobro poznatih metoda, kao što su artiljerijski udari, aviobombardovanje i sl., rat u J. Vijetnamu doneo je takođe izvesne novine.

Na prvom mestu treba istaći mehaničke i termičke generatore aerosola. U njihovu primenu, s obzirom na to što jako podsećaju na nekadašnju tehniku za stvaranje tzv. „otrovnih talasa”, prilično se sumnjalo bar u raspravama oko hemijskih napada u savremenom ratu. Epiteti preživivosti pripisivani su doduše pre svega prenosnim i vozećim (zemaljskim) generatorima, ali je činjenica da toj tehnici, sve do rata u J. Vijetnamu nije pridavan naročiti značaj. Tok rata prilično je opovrgao ta gledišta. U operacijama čišćenja, zbog relativno slabog frontalnog uticaja protivnika na primenu i ostvarivanje talasnih napada prenosni i vozeći generatori aerosola došli su do jakog izražaja, pa nam se čini da u dejstvima u pozadini neprijatelja sa tom tehnikom treba sasvim ozbiljno računati. Značajnu novinu predstavljaju i napadi sa generatorima aerosola, montiranim na helikoptere i „hemijske” balone. Zbog velike nosivosti jednih i drugih, kao i sposobnosti dubokog prodiranja u neprijateljski raspored (što

podrazumeva i odgovarajuću nezavisnost od prizemnih meteoroloških uslova u zoni neposrednog dodira), sa ovim sredstvima mora se vrlo ozbiljno računati i u savremenim frontalnim dejstvima.

Sem toga, značajno je uočiti samu orijentaciju na stvaranje aerosolnih hemijskih kontaminacija. Poznato je da je to, sa stanovišta zaštite, detekcije i dekontaminacije, najneprijatniji oblik hemijske kontaminacije. Rezultati opita sa „CS” i „BZ” nisu nam dovoljno poznati, ali sudeći po raznim predlozima za poboljšavanje sredstava lične zaštite koje su davale američke kopnene jedinice (na osnovu direktnih doživljaja u zonama eksploatacije pojedinih hemijskih napada), moglo bi se zaključiti da su aerosolni hemijski napadi potvrdili veliku efikasnost. U vezi s tim mnogi eksperti smatraju da su Amerikanci preko „CS” i „BZ” rešavali u J. Vijetnamu i pitanje aerosolne primene danas najopasnijih — Vx BOt.

Posebno treba uočiti mesto helikoptera u ostvarivanju hemijskih napada, kako na već izloženi način (generatorima), tako i pomoću pribora za polivanje tečnih receptura, pa i bombardovanjem. Helikopteri su, čini nam se, povratili vrednost hemijskim napadima polivanjem BOt iz vazduha, u koju se, s obzirom na tokove posleratnog razvoja avijacije (mlazni pogon, zvučne i nadzvučne brzine), takođe prilično sumnjalo. Iako su teški bombarderi B-57 (bar prema podacima kojima raspolazemo u ovom momentu) korišćeni pre svega za primenu defolijanata i herbicida, sam taj fakt i masovna orijentacija na helikoptere ukazuje i na izvesno pomeranje nosača ubojnih hemijskih sredstava ka teškim avijacijskim sredstvima. Doduše, to je možda samo utisak, jer nemamo dovoljno podataka o učešću LBA u hemijskim dejstvima u J. Vijetnamu, ali je vredno imati ga u vidu u daljem izučavanju fizionomije savremenog hemijskog rata.

Iskustvo iz rata u J. Vijetnamu posebno sa toksinima, postavilo je na pravo mesto i diverzantske hemijske napade. Ako je verovati raspoloživim podacima, prema kojima je kontaminiranom vodom i hranom zatrovano nekoliko desetina hiljada ljudi (pretežno stanovništva), može se uzeti sa prilično sigurnosti da se i taj metod hemijskog dejstva definitivno afirmisao.⁷ Ova konstatacija je utoliko značajnija što su i mnogi drugi BOt, naročito Vx, veoma pogodni za primenu putem diverzija.

Nije naodmet uočiti i činjenicu da su u J. Vijetnamu široko korišćena i ručna hemijska sredstva (bombe, trombloni, kutije sa slobodnim rasprskavanjem) pri čišćenju podzemnih skloništa i lavirinata, zgrada u naseljima i tsl.

Uporedo sa hemijskim dejstvima brižljivo su praćena i zapažanja u oblasti zaštite. Na žalost, iz tog domena još je malo publikovanih podataka, što je i razumljivo kada se ima u vidu da je sam fakt hemijskih dejstava u J. Vijetnamu i dalje glavna preokupacija svih onih koji prate i izučavaju tu stranu rata. Neka opšta zapažanja, međutim, već su definisana i iz ove oblasti. Tako su, na primer, hemijska dejstva potvrdila ispravnost američke orijentacije na novu

⁷ Izvesnu rezervu o raspoloživim podacima imamo zbog toga što je, čini nam se, dobar deo tih trovanja bio posledica kontaminacije mesnih izvora vode i hrane herbicidima.

zaštitnu masku bez cedila (sa specijalnim filter-uloškom) na kojoj su — po osnovu predloga odozdo — izvršene značajne popravke. Aerosolna primena BOt (imajući u vidu i najopasnije — Vx otrove), posebno je istakla aktuelnost borbe sa istaloženim aerosolima na odeći, naoružanju i tehnici. Aerosolna kontaminacija suočava nas sa „zaostalom“ kontaminacijom veoma finog oblika, ali i dosta dugog trajanja, sa kakvom se kod klasičnih BOt (sem nekih suzavaca i kišavaca) računalo uglavnom kod direktne kapljičaste kontaminacije. Iako je ovaj problem sagledavan preko psihohemijskih BOt („BZ“) i nadražljivaca („CS“), smatra se da je on principijelno istovetan i kod Vx BOt (samo znatno teži po mogućnim posledicama) pa ga vredi imati u vidu kako kod rešavanja lične zaštite tela, tako i u iznalaženju savremenih rešenja kolektivne zaštite ljudi. Aerosolni hemijski napadi takođe aktueliziraju inače jaka nastojanja da se obezbedi pouzdana nespecifična, ali zato automatska detekcija BOt u vazduhu na nivou najnižih jedinica ranga odeljenja — vod.

Prema raspoloživim podacima, Amerikanci su u J. Vijetnamu ispitivali sedam tipova detektora, namenjenih vodu, od kojih jedan pretenduje čak na daljinsku detekciju u poluprečniku od nekoliko stotina metara. Šta su im opiti definitivno pokazali teško je reći, ali orijentacija na masovnu integraciju automatskih hemijskih detektora u organizam svih jedinica KoV (u uslovima postojanja Vx, nervnih i psihohemijskih BOt) verovatno nije demantovana. Naprotiv, s obzirom na posledice koje mogu nastati zbog zakašnjenja u aktiviranju stanja zaštite za svega nekoliko sekundi, takva orijentacija sigurno je prioritetno pitanje savremene protivhemijske zaštite uopšte.

Iz iskustva u J. Vijetnamu, s obzirom na masovno kontaminiranje mesnih izvora vode i hrane, sigurno se može izvući i zaključak o porastu značaja poljskih hemijskih laboratorija, čija je vrednost — do rata u J. Vijetnamu — u nekim armijama bila vrlo ozbiljno poljuljana.

Na kraju, u vezi sa aerosolnom primenom BOt, treba istaći i to da je stečeno iskustvo snažno ojačalo pretpostavke o maloj vrednosti klasičnih ličnih pribora za dekontaminaciju tela, odeće i oružja. Možda je to i najozbiljniji razlog što su Amerikanci tako brzo napustili svoja dosadašnja rešenja u toj oblasti i prešli na tačne LPD koji baziraju na reakciji alkoholize (DS-2) a koji, po teorijskim pretpostavkama, uspešnije doskaču teškoćama efikasne primarne dekontaminacije u uslovima aerosolne kontaminacije.

NEKI OPŠTI ZAKLJUČCI I ISKUSTVA

Iako smo u celom tekstu nastojali da ukažemo na sve bitne momente koji nas mogu opredeljavati ili upućivati na određene pouke iz hemijskog rata u J. Vijetnamu, pokušaćemo da damo i izvestan rezime o najvažnijim pitanjima.

— Hemijski rat u J. Vijetnamu nesumnjivo je produbio ionako velike probleme oko poštovanja, odnosno nepoštovanja međunarodne

zabrane hemijskog oružja. U oblasti teorije i prakse lokalnih ratova, čovečanstvo je danas sigurno bliže mogućnosti jednostranog preduzimanja hemijskih dejstava nego što je bilo do razmatranog (na žalost i krajnje negativnog) primera SAD. Hemijska gotovost i budnost moraju zato biti proporcionalne porastu takve mogućnosti i sve većoj aktuelnosti i realnosti lokalnih ratova u savremenim uslovima.

— U vijetnamskom slučaju hemijski rat je vođen jednostrano i sa ograničenim hemijskim potencijalom. U nekom drugom slučaju može vrlo brzo naići na protivdejstvo i postati dvostran, a to znači i totalan — sa svim raspoloživim sredstvima. Stoga je ograničeni hemijski rat hodanje po samoj ivici totalne hemizacije rata upšte (čini nam se i u većoj meri nego što je lokalni rat vrlo rizična pretinja izazovu opšteg rata).

— Hemijski faktor u okviru savremenog rata (pogotovu u njegovoj lokalnoj varijanti) ne može se poistovećivati sa nuklearnim, bez obzira na to što se u oba slučaja radi o upotrebi oružja za masovno uništavanje. Upotreba hemijskog oružja je očigledno verovatnija i manje rizična, kako sa stanovišta odmazde — angažovanjem faktora van neposredno zaraćenih strana — tako i sa stanovišta mogućnosti da se započeti rat, i u uslovima upotrebe hemijskih borbenih sredstava, održi u okvirima dotičnog ratnog poprišta. Nuklearni izazov u lokalnom ratu teško bi se mogao čak i teoretski zadržati u tim okvirima.

— Rat u J. Vijetnamu, bez obzira na to što je „zahtevao” specifičan obračun sa izvorima njegovog pothranjivanja posebno sa simpatizerski raspoloženim stanovništvom, nedvosmisleno je pokazao da se hemijska dejstva — kada već otpočnu — ne mogu zadržati u okvirima borbenih poredaka i njihovih operativno-pozadinskih elemenata iz prostog razloga što za njihov račun u savremenom ratu radi suviše velika masa naroda iza poprišta borbi. Totalno angažovanje naroda i svih izvora zemlje u opštenarodnim ratovima kakav je i vijetnamski, pogotovu onemogućava „strogo pridržavanje napada samo po vojnim ciljevima”. U najžešćoj fazi hemijskog rata u J. Vijetnamu, „nevojni” ciljevi čak su preovlađivali nad vojnim. Odatle nedvosmislena pouka da je zaštita naroda u savremenom hemijskom ratu podjednako značajna kao i zaštita oružanih snaga.

— Visoka snalazljivost vijetnamskog naroda u iznalaženju mogućnosti zaštite (posebno u brzoi izradi podzemnih — kolektivnih skloništa) nesumnjivo pokazuje da se mnogi elementi zaštite mogu obezbediti i brzim improvizacijama u toku samih ratnih dejstava, pogotovu ako je narod blagovremeno upućen — kako se sve to radi (što u J. Vijetnamu nije bio slučaj). Ipak, cena koju je platio vijetnamski narod (nekoliko stotina hiljada zatrovanih, od kojih dosta visok procenat sa trajnim povredama) dosta jasno pokazuje da isključivo takva orijentacija predstavlja neprihvatljiv rizik, pogotovu za uslove totalnog hemijskog rata. To zahteva velika sredstva i obuku još u miru, ali je nesumnjivo da je takva cena prihvatljivija od bilo koje druge — odgođene za sam tok eventualnog rata.

— Većina bojnih otrova koji su upotrebljeni u J. Vijetnamu opravdala je teorijske pretpostavke o njihovoj borbenoj vrednosti. Iako su to, izuzev toksina botulinusa i herbicida (u odnosu na useve) pretežno sredstva za privremeno onesposobljavanje žive sile protivnika, njihova svrsishodnost, posebno za dejstvo protiv snaga i naroda na zauzetim teritorijama, nedvosmisleno je potvrđena. Psihohemijski BOt i nadražljivci tipa „CS” mogu naći vrlo široku primenu i u više-manje frontalnom ratu. To sasvim važi i za toksine i herbicide (defolijante) čija je upotreba inače stvar širih operativnih planova.

— Pojava čitave grupacije „bojnih otrova za onesposobljavanje”, nasuprot onima za uništavanje, zahteva puno uvažavanje i na planu razvoja i osavremenjavanja postojećih tehničkih i medicinskih sredstava i metoda zaštite. U užem smislu te reči tu su aktuelnija medicinska sredstva zaštite od tehničkih. Šire uzeto, glavni problemi su u traženju rešenja na brzu detekciju i pouzdanu laboratorijsku identifikaciju takvih jedinjenja, a isto tako za njihovu primarnu dekontaminaciju — ukoliko se postojeća sredstva za tu svrhu pokažu neadekvatnim, a sama dekontaminacija taktički nužnom.

Pukovnik

Bogoljub ĐORĐEVIĆ